

maktadır. Hazîrede mevcut kabirler ve mezar taşları arasında üçü Ohri sancağı kaymakamı Şerif Ahmed Bey ile (ö. 1853) Hacı Emin Ağa'ya (ö. 1906) ve Müteveffîye Hanım'a (ö. 1904) aittir. Tekke Camii, Ohri'nin Tarihî Eserleri Koruma Müessesesi'nin muhafazası altında olmasına rağmen büyük ihtimalle cami cemaati tarafından yapılan tamirat yüzünden gündün güne özgünlüğünü yitirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 735, 746; Mehmed Tefvik, *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, Manastır 1327, s. 88; G. Palikruşeva – K. Tomovski, “Les tekkes en Macedoine aux XVIII et XIXe siècle”, *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca*, Napoli 1965, s. 205; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 142-144; a.mlf., “Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları”, *VD*, sy. 3 (1956), s. 161; Džemal Čehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Sarajevo 1986, s. 112-114; Fehim Bajraktarević, “Turski Spomenici u Ohridu”, *POF*, V (1954-55), s. 114; Semavi Eyice, “Ohri'nin Türk Devrine Ait Eserleri”, *VD*, sy. 6 (1965), s. 141; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1066; M. Kiel, “Okhri”, *EJ²* (İng.), VIII, 166-167.

MUHAMMED ARUÇI

TEKKE EDEBİYATI

Türkler'in İslâmiyet'i kabulünden sonra tasavvufun etkisiyle birçok eser kaleme alınmıştır. Türk edebiyatının divan ve halk edebiyatıyla birlikte üç ana kolundan biri olan tekke edebiyatına teşekkülünden günümüze kadar tasavvufun yanında dinî bilgiler de içerdiğinden “dinî-tasavvufî edebiyat”, tasavvuf ana konuyu oluşturduğundan “tasavvuf edebiyatı”, eserler tekke çevresinde yazıldığından “tekke edebiyatı”, halk diline yakın bir üslûp kullanıldığından “tasavvufî halk edebiyatı”, mutasavvıf Türk şairleri tarafından meydana getirildiğinden son yıllarda “Türk tasavvuf edebiyatı” gibi adlar verilmiştir. Esas kaynağını İslâm tasavvufunun teşkil ettiği tekke edebiyatı halk edebiyatı ile divan edebiyatı arasında yer alır. Bu edebiyatı halk tasavvuf edebiyatı ve klasik tasavvuf edebiyatı diye iki kola ayıranlar da olmuştur. M. Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Nihad Sâmî Banarlı ve Şükrü Elçin gibi araştırmacılar tekke edebiyatı ürünlerini Türk halk edebiyatı geleneğine bağlarken Pertev Naili Boratav ve Umay Günay bu edebiyata halk edebiyatı içinde yer vermemiştir. Ağâh Sırrı Levend, Vasfî Mahir Kocatürk ve Abdurrahman Güzel mutasavvıf şairlerin hem halk hem divan edebiyatından etkilendiği için tekke edebiyatının Türk edebiyatında müstakil bir disiplin olarak ele alın-

ması gerektiği görüşündedir. Osmanlı döneminde tekke edebiyatı ürünlerine estetik bir değer verilmesi de bir tür kutsiyet izâfe edildiği anlaşılmaktadır.

Tasavvufta ele alınan konulardan biri varlıktır. Mutasavvıf şairler varlığın esasının “zât-ı mutlak, vücûd-ı mutlak, hüsn-i mutlak” diye nitelendirilen Allah olduğuna inanmışlardır. Diğer bütün varlıklar geçici sûretlerdir ve O'nun bir yansıması ya da gölgesidir. Seyrû sülûk ile mânevî açıdan gelişen insan kendi varlığındaki ilâhî sırrı keşfedip nefsini eğiterek ölmeden önce ölüp Allah'a ulaşmayı hedeflemelidir. Güzel ameller işleyen, ibadet ve zikirle meşgul olan kişinin gönlünde ilâhî tecelliler zuhur etmeye başlar. Bütün bu duyuş, düşünüş ve haller tekke edebiyatının konusunu meydana getirir. Tasavvuf düşüncesinde vahdet-i vücûd anlayışı tasavvufî mahiyette olmayan şiirleri de etkilemiştir. Çeşitli fikir cereyanlarının hiçbiri İslâmî edebiyatlarda tasavvuf kadar sanata nüfuz etmemiştir. Bu cereyanın doğuşu ve gelişmesi Arap edebiyatında başlar, buradan Fars edebiyatına geçer. Mecazi aşk ile hakiki aşk arasında kuvvetli bağlar kuran, ortak mazmunların bulunduğu bir şiir çizgisinde gelişimini sürdüren tasavvuf edebiyatı Anadolu'da Nesîmî, Kadı Burhânedin, Şeyhî gibi şairler vasıtasıyla divan şiirinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. İslâmiyet'ten önce mistik görev yüklenen Türk şairleri Tanrı'ya ilâhiler söylüyor ve yakarıştta bulunuyordu. İslâmiyet'in kabulünden sonra Karahanlılar döneminde yazılan *Kutadgu Bilig*'deki dört alegorik şahsiyetten biri olan Oğurmuş zâhid bir sûfiyi temsil eder. İslâmlaşma sürecinde bölgeye gelen ilk zâhidler Oğurmuş'ın kişiliğinde yansıtılmıştır (Şeker, s. 348-353). Eserin son bölümünde Türk tasavvufunun derin bilgi, inanış ve düşünüş unsurlarının dile getirilmesi önemlidir.

Tekke edebiyatının ilk örnekleri Ahmed Yesevî'nin hikmetleriyle ortaya çıkmıştır. Ahmed Yesevî bu şiirleriyle Taşkent ve Sıriderya çevresinde büyük bir nüfuz kazanmış, İslâmiyet'i halkın anlayacağı bir dille anlatmış, gönüllere hitap ederek İslâmiyet'i büyük kitlelere sunmuştur. Yesevî hem medrese hem tasavvuf kültürüne sahip olduğu için hikmetlerinde tasavvufî söylemin yanında Kur'an ve hadislerdeki İslâmî öğretinin de verilmeye çalışıldığı görülmektedir. V. (XI.) yüzyıldan itibaren Rum abdalları, Kalenderî, Haydarî, Vefâî gibi değişik tasavvufî zümreler Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklular döneminde henüz kurumsallaşmasa da güçlü bir tasavvuf kül-

türünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halkın teşkilâatlanmasında, huzur ve sükûnun sağlanmasında Mevlevîyye, Rifâiyye ve Bektaşîlik gibi tarikatların büyük rolü olmuştur. Bu dönemde Kırşehir ve dolaylarında Hacı Bektâş-ı Velî, Orta Anadolu'da Yunus Emre gibi ünlü sûfiler yetişmiştir. Çeşitli tarikatlara mensup sûfî şairler, VII. (XIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da halk topluluklarına onların anlayacağı dille hitap etmiştir. Tekke ve tarikatların kurulup gelişmesine paralel olarak Anadolu'da sûfî şairler vasıtasıyla zengin bir tasavvuf edebiyatı teşekkül etmiştir. XIII-XIV. yüzyıllardaki Türk edebiyatının en önemli özelliği dinî-tasavvufî ağırlıklı olmasıdır. Ahmed Fakih, Hoca Dehhânî, Şeyyad Hamza, Nesîmî gibi şairlerin eserleri bu türdendir (tekke edebiyatının Osmanlı dönemindeki gelişmesi için bk. *DİA*, XXXIII, 559-562).

Muhteva. Tekke şairleri eserlerinde düşüncelerini vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde anlatmıştır. Yaratılış, tevhid, peygamberler, tarikat ilkeleri, tasavvuf büyüklüğü, ilâhî aşk, vecd, insan-ı kâmil, dünyanın fâniliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk, velâyet, kerâmet, zikir, sohbet ve halvet tekke edebiyatının başlıca konularını meydana getirir. Tekke şiirinde sanat endişesinden ziyade içinde bulunulan halin ve zevkin dışı yansıtılması esastır. Bu edebiyatın doğmasına tekkelerde gelişen tasavvufî düşünce, zikir, âyin ve erkân zemin hazırlamıştır. Yunus Emre'nin ve Şeyh Galib'in idrak ettiği hakikat sırrı aslında aynı olmakla beraber biri İç Anadolu'da doğup kırsal kesimin kültürüyle gelişmiş, diğeri İstanbul'da şehir kültürüyle yetişmiştir. Bunların şiirlerinde ortak terimler bulunsa da estetik, içerik ve biçim farklıdır. Tekke edebiyatının temel konusu olan ilâhî aşkı beşerî aşktan ayırt edebilmek için birçok terime, mecaz ve alegoriye yer verilmiştir. Anlaşılması güç tasavvufî düşünceyi, aşk, heyecan ve tecelliyi birtakım terim ve mecazlara başvurmadan ifade etmek mümkün değildir. Tasavvuf terminolojisine göre şarap ve mey ilâhî aşk; mug sâlik, deriş ve mürid; pîr-i mugan mürşid karşılığidir. Meyhâne tekke ve dergâhın remzidir. Mahbûb ve mâşuk ile Allah kastedilir. Âşık kendisini ilâhî aşka adanmış kimsedir. Bunun gibi zülûf, gîsû, muy, ebrû Allah'ın birlik sıfatını, esrâr-ı ilâhîyi ifade eder. Şem' ilâhî nur, sâkî mürşid, kâse, kadeh ve cam âşığın kalbi, mutrip ilâhî hakikati öğreten kimsedir. Tasavvufî şiirlerin genellikle füyûzât-ı ilâhiyye olduğu kabul edilir. Mutasavvıf şair içinde bulunduğu halin tasviri-

TEKKE EDEBİYATI

ni yapar. Bu şiiri anlamak için tasavvufî âlem anlayışını kavramak gerekir. Kullanılan dil iç âlemde teşekkül eden hal ile biçimlendiğinden âlem-i şehâdetin verileriyle karşılaştırıldığında bazan “şathiyyât” denilen, ve ilk bakışta anlamsız görünen şiirler ortaya çıkar.

Osmanlı tezkirecileri eserlerinde tekke şairlerine pek yer vermez. Ancak, “Eş’ârı tasavvufâne ve güftârı âşıkânedir” diye tanımlanan bazı mutasavvıf şairler (Mustafa Safâyî, s. 464) bu tezkirelerde yer alabilmiştir. XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Latîfî sûflerin şiirleri için şunları söyler: Velî olan bu şairler şiirlerinde halk beğensin diye sanat ve hayallere başvuramazlar. Övünmek ve ün kazanmak için söz söylemezler. Her türlü kötü niyet ve maksattan yüz çevirirler. Bir iş Allah rızası için olursa ancak o zaman kötü niyet ve maksatlardan arınmış olur. Onların sözleri bütünüyle Cenâb-ı Hak’tan gelen ilham ve feyizle söylenmiştir. Allah onlara nasıl ilham edip feyiz vermişse hiç değiştirip bozmadan öylece yazıp tesbit ederler (*Tezkiretü’ş-şu’arâ*, s. 119). Tekke şairlerine göre şiir Allah’a hamdetmeye, Hz. Peygamber’i tavsif etmeye yaramalıdır. Ali Canip Yöntem divan şairini tekke şairinden ayırırken, “Çoğu hükümdar saraylarına mensup olan, vezirlerin himayesinde yaşayan bu adamlar ömürlerini itikâfta geçiren dervişler gibi gönüllerinde vecdli, ateşli ‘mistik’ tahassüsler besleyemezler. Tekke şiirinde tasavvuf bir iman, divan şiirinde bir fantezidir” diyerek tekke edebiyatında tasavvufun aslı unsur olduğuna vurgu yapar (bk. bibl.).

Tekke edebiyatını daha çok Anadolu coğrafyasında olmak üzere VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren çeşitli tarikatlara, meşrep ve zümrelere mensup sûfî şairlerin manzum, mensur veya manzum-mensur karışık, ana temasını tasavvuftan alan eserleri oluşturur. Bu süreçte Yûnus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, Akşemseddin, Kemal Ümmî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Elmalılı Ümmî Sinan, Bursalı İsmâil Hakkı, Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Kuddûsî gibi Sünnî şairler bu edebiyatın ana kolunu meydana getirir. Alevî-Bektaşî çizgisini temsil eden tekke şairlerinin önde gelenleri arasında Kaygusuz Abdal, Hatâî (Şah İsmâil), Muhyiddin Abdal, Yemînî, Pîr Sultan Abdal, Kul Himmet, Âşık Viranî, Ali Tûrâbî Dede, Edib Harâbî gibi isimler bulunmaktadır. Alevî-Bektaşî zümrenin eserlerinde Hz. Ali, Ehl-i beyt ve on iki imam sevgisi ön plandadır. Bunlarda ilâhî aşk, Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, Âl-i abâ, harflerin sırları, Hz. Hüseyin’i se-

hid edenlere lânet, tevellâ ve teberrâ gibi konular işlenir (Gölpınarlı, *TDI*, XIX/205-210 [1969], s. 361-371). İlk temsilcisi Hacı Bayrâm-ı Velî kabul edilen Melâmî-Hamzavî zümreye mensup şairlerin başlıca temsilcileri Sârbân Ahmed, Kaygusuz Vizeli Alâeddin, Hamza Bâfî, İdrîs-i Muhtefî, Lâmekânî Hüseyin Efendi, Abdullah Bosnevî, Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, Sarı Abdullah, Sun’ullah Gaybî gibi şairlerdir. Bunlar eserlerinde vahdet-i vücûdu esas almışlar, aşk ve cezbe büyük önem vermişlerdir. Bâtınî temayüller Alevî-Bektaşî şairlere göre daha az, Ehl-i beyt sevgisi ve Şîlik inançları kuvvetlidir. Zikir, esmâ, taç, hırka, sülûk mertebeleri gibi terimler şiirlerinde yer almamaktadır (ayrıca bk. a.g.e., XIX/205-210 [1969], s. 371-375).

Türler. 1. Hikmet. Şairin anlayış ve sevgilerine göre din konularını işleyen şiirlerdir. Hikmet şekil yönünden eski halk şiirindeki koşuk ve sagulara benzer. Hikmetler de İslâmiyet’in esasları, tasavvuf âdâbı, kıyamet halleri, peygamber sevgisi, dervişlerle ilgili menkıbeler anlatılır. Yesevîlik’ten şeyhin sözlerini öğrenmek, okumak ve yaymak gelenek halini almıştır. Aruzla yazılanları olmakla beraber genellikle 4+3=7, 4+4+4=12’li heceyle dördlük biçiminde kalemeye alınmış olup yarım kafiyeli ve çok kere rediflidir. Ahmed Yesevî’nin şiirlerinden oluşan eser *Dîvân-ı Hikmet* adıyla tanındığından Orta Asya tekke şiiri VI-VII. (XII-XIII.) yüzyıllarda hikmet ismiyle anılmıştır. Yesevî hikmetlerinde günah ve sevaptan, rahmet ve azaptan, cennet ve cehennemden bahsedildiği için bunlar tekke edebiyatının zâhidâne şiirleri arasında değerlendirilmiştir.

2. İlâhi. Tanrıyı övmek amacıyla söylenen ya da dinî tasavvufî konuları işleyen şiirlerdir. Tanrı aşkıyla ilgili duygu ve düşüncelerden oluşan ilâhiler tekke edebiyatında en yaygın nazım türlerindedir. Bu şiirler başlangıçtan beri “nefes” olarak da adlandırılmıştır. İlâhiler, Allah sevgisi yanında O’nun gücü ve yüceliği gibi konuların işlenmesi bakımından divan şiirinin tevhid ve münâcâtlarına benzer. Dinî törenlerde ve dergâhlarda kendine özgü bir makamlarla terennüm edilir. Makamlarla söylenişleri bu şiirlerin yüzyıllar boyu nesilden nesile aktarılacak günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Erzurumlu İbrâhim Hakkı gazellerine “ilâhinâme” adını vermiş, şiirlerinin Hak aşkının şerhi olduğunu belirtmiştir. İlâhilerin hem hece hem aruz veznisiyle, çoğunlukla koşma veya gazel biçiminde yazıldığı, aruzla yazan şairlerce bunlara tevhid adı verildiği, ayrıca ilâhile-

rin bazan halka çeşitli konuları telkin ettiği kaydedilir (Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’i*, s. 218-219). Dördlük biçimindekiler 7, 8, 11’li heceyle, beyit biçimindekiler 11, 14, 16’lı hece ölçüsüyle yazılır ve gazel gibi kafiyelenir. İlâhiler tarikatlarda değişik adlarla anılmaktadır. **a)** Nefes. Anadolu’da bu kelimeyi ilk defa XIV. yüzyıl şairlerinden Elvan Çelebi babası Âşık Paşa’nın *Garibnâme*’si, Yûnus Emre de kendi şiirleri için kullanmıştır (Yavuz, sy. 61 [1999], s. 40-43). Nefes genellikle Bektaşî ve Alevîler’in düşüncelerini dile getiren manzumeler olup “dua” anlamına gelir. Sünnî tekkelerinde makamla okunan dinî manzumelere ilâhi denilmesi yaygınlaşınca Alevî ve Bektaşîler cem, ikrar ve kurban âyinlerinde okudukları manzumeler için nefes kelimesini tercih etmiştir. Alevîler’in dinî törenlerinde saz eşliğinde makamla söylenen bu şiirler genellikle sekizli hece ölçüsüyle yazılmıştır. **b)** Âyin. Mutasavvıflara has davranışları ifade etmek amacıyla İranlılar tarafından kullanılan bu terim Mevlevîler’in semâ meclislerinde okuduğu ilâhileri ifade eder; daha sonra semâ meclisi denilen tasavvufî toplantıların genel adı olmuştur. **c)** Tapuç. Gülşenîler’in âyin esnasında okudukları ilâhiler ve şiirlerdir. **d)** Durak. Allah’ın yüceliğini, kudretini, sıfatlarını anlatan, genellikle Halvetî tekkelerinde ve zikrin iki faslı arasında (durak) bir ya da iki kişi tarafından çeşitli makamlarda okunan serbest bestelenmiş Türkçe manzumelerdir. **e)** Cumhur. Mevlevî ve Bektaşî dergâhlarından başka tekkelerde okunan ilâhilerdir; toplu halde okudukları için bu adla anılır.

3. Methiye. Dört halifeyi, sahâbîleri, ve fîleri öven ve onların ruhaniyetinden istimdadı konu alan şiirlerdir. Tarikat kurucuları ve pîrleri için yazılan şiirlerle bazı müridlere hitaben söylenen şiirler de buna dahildir. Halk arasında bu tür şiirlere ilâhi denilirken aruzla yazan şairler bunlara “istigâse” adını vermiştir. “Selâmnâme” olarak da anılan methiyeleri tekke şairleri maddî bir menfaat beklemeden kaleme almıştır.

4. Nutuk. Tarikat ulularının eğitici nitelikteki şiirleridir. Tasavvuf ve tarikatla ilgili bilgiler tekkelerde şeyhler tarafından müridlere daha çok şiirle telkin edilir. Bunlar arasında coşkulu şiirler bulunduğu gibi didaktik şiirler de vardır. Daha çok Bektaşîliğin gelenek, âdet ve âdâbını öğretmek amacıyla yazılan nutukların belli bir nağmesi ve özel bir bestesi yoktur; bir anlamda nefeslerin satsız söylenenleridir.

5. Devriye. Türk edebiyatında devir nazariyesini işleyen şiirlerdir. Tasavvuf düşüncesinde sudûr ve tecellî nazariyesine göre maddî âleme düşen bir varlık önce cemad, sonra nebat, daha sonra hayvan ve insan şeklinde tecelli eder ve nihayet insân-ı kâmil haline gelince Hakk'a vâsıl olur. Varlığın maddî âleme inişine "kavs-i nüzûl", yeniden o makama yükselişine "kavs-i urûc" denilir. Mebde ve meaddan söz eden bu harekete devir adı verilir. Yaratılışı, maddî âleme inişi (seyr-i nüzûl) anlatan devriyelere "ferşiyye", tekrar aslına dönüşü (seyr-i urûc) anlatanlara "arşiyye" denilir. Devriyelere daha çok Bektaşî-Melâmî şairlerin eserlerinde rastlanır. Yûnus Emre, Kaygusuz Abdal, Nesîmî, Eşrefoğlu Rûmî, Ahmed-i Sârbân, Ümmî Sinan, Seyyid Nizamoğlu, Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, Sun'ullah Gaybî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı gibi birçok mutasavvîf şair devriye kaleme almıştır. Devriyeler genelde manzum olup destan, koşma, ilâhî ve nefes biçiminde yazılır. Niyâzî-i Mısırî'nin mensur devriyesi bulunmaktadır.

6. Mersiye. Din ve tarikat ulularının vefatından duyulan üzüntüyü dile getiren, meziyetlerini anlatan, bu arada dünyanın geçiciliğini vurgulayan şiirlerdir. Daha çok Alevî-Bektaşî şairleri tarafından yazılan mersiyelerde bir taraftan Ehl-i beyt sevgisi ifade edilirken diğer taraftan Hz. Hüseyin'in şehâdetinden duyulan üzüntü dile getirilir ve bunlar "maktel" (maktel-i Hüseyin) olarak adlandırılır. Bu şiirler, muharrem ayında tekkelerde yapılan âyinlerde mûsikî eşliğinde topluca veya mersiyehaneler tarafından okunduğu için "muharremiyye" adıyla da anılır.

7. Şathiyât. Sûfilerin belli mertebelerin sırlarını anlattıkları, rumuzlarla örtülü, cezbeli, kalbî ve hissî sözleridir. Bu şiirler akfî değil hissî olduğundan melekûtî âlemden habersiz bulunanlar tarafından yadırganır. Şathiyeler hakikatin dolaylı ve mecazen söylenmiş biçimidir. İlk bakışta anlamsız gibi görünen, fakat şerhedilince mânâsı ortaya çıkan ve tasavvufî aşk halinin sarhoşluğu ile söylenen bu sözler ciddi bir düşüncenin alaycı bir dille ifadesidir. Yûnus Emre, Seyyid Nesîmî, Eşrefoğlu Rûmî, Kaygusuz Abdal, Lâmiî Çelebi, Elmalılı Ümmî Sinan, Niyâzî-i Mısırî, Bolulu Himmet Efendi, İdrîs-i Muhtefî, Azmi Baba, Azbî Mustafa, Hayretî, Şeyh Verdî, Seyrânî, Edib Harâbî gibi şairler bu tür şiirler yazmıştır. Tekke şairleri ayrıca tevhid, münâcât, hamdiyye, na't, mevlid, mi'râc-nâme / mi'râciyye, hicret-nâme, istimdat-nâme, şefaath-nâme (istişfâ), menâkıbnâ-

me, velâyetnâme, düvâz / düvâzdeh, salâtnâme / tasliye, hayretnâme, vücudnâme, ibretnâme, fazilet-nâme, buyruk, nasihat-nâme / pendnâme, işretnâme / sâkinâme, nevrûziyye, ramazâniyye, tarikatnâme, sülûknâme, vasiyetnâme, kıyametnâme, mahşernâme gibi mensur ve manzum eserler kaleme almıştır (ayrıca bk. Güzel, s. 587-750).

Vezin-Kafiye. Tekke edebiyatında sanat endişesi ön planda olmadığı için vezin ve kafiye konusunda oldukça serbest hareket edilmiştir. Bu yüzden vezin ve kafiyelelerde çeşitli kusur ve aksaklıklar görülür. Ahmed Yesevî Orta Asya'da, Yûnus Emre Anadolu'da şiirlerinde hem hece hem aruz veznini kullanmıştır. Bazı tekke şairleri divanlarında yalnız aruz veznine yer vermiş olsa da çoğunluk hem heceyle hem aruzla yazmıştır. Bir kısım şiirler, meselâ "mefâilün mefâilün feûlün" vezninde olduğu gibi hem aruz hem hece ölçüsüne uymaktadır (4+4+3=11'li hece). Yûnus Emre, Kaygusuz Abdal, İbrâhim Gülşenî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi, Sun'ullah Gaybî, Niyâzî-i Mısırî gibi şairler her iki vezinle şiirler kaleme almıştır. Tekke edebiyatında aruzun en çok kullanılan vezinlerinden biri "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün"dür. Hezec ve recez bahirleri de bu şairlerin itibar ettiği aruz kalplarıdır. Beyit biçiminde yazılan şiirlerde genellikle on birli, on dördlü, on altılı; dördlülüklerle yazılanlarda yedili, sekizli, onlu ve on birli hece ölçüsü kullanılmıştır. Dördlülük olanlarda koşma, beyitle yazılanlarda gazel-kaside kafiye düzeni benimsenmiştir. Genellikle 4+3, 4+4, 5+3, 6+4, 4+4+3, 6+5 gibi değişik duraklara yer verilir. Divan şiirinde kabul görmeyen kulak için kafiye tekke şairleri çok kullanmış, halk şairleri gibi kafiye de hafif bir ses benzerliğini yeterli görmüştür. Divan şiirinde üzerinde durulan aynı türden, aynı dilden kelimelerin kafiyeleşmesi gibi kurallar burada pek gözetilmez. Tekke şiirinde yarım, tam, zengin ve cinaslı kafiyeleler kullanılmıştır. Redif de âhengi sağlamak, ses güzelliğini yansıtmak için tekke şairlerinin çok sık başvurduğu unsurlardan biridir.

Nazım Şekilleri. 1. Gazel. Divan şiirindeki tür özelliğiyle değil vezin ve kafiye dizilişiyle kümelenişi esas alınıp tekke şiirinde de kullanılan gazel daha çok musammat haline getirilmiş ve koşmaya yaklaştırılmıştır. Başta Yûnus Emre ve Niyâzî-i Mısırî olmak üzere birçok tekke şairi musammat gazeller yazmıştır. Bu şiirlere tekke edebiyatında ilâhî adı verilir. Gazellerde tasavvuf, hikmet, ilâhî aşk işlenir; Hz.

Muhammed'e ve Hz. Ali'ye bağlılık dile getirilir. Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi, Diemetokalî Vahdetî, Nigârî gibi tekke şairleri divan şiiri tarzında da gazeller yazmıştır. 2. Kaside. Tevhid, münâcât ve na'tlar yanında dört halife, Ehl-i beyt ve on iki imam, tarikat ve din büyükleri için yazılan methiye ve mersiyeler genellikle kasidede biçimindedir. Bolulu Himmet Efendi ve Mustafa Mânevî gibi münâcât, tevhid ve na'tlarını gazel tarzında yazan şairler de vardır. Bu türler için murabba, terkibi-bend, terciibend vb. nazım şekilleri de kullanılmıştır. 3. Mesnevi. Türk şairleri en çok Feridüddin Attâr, Nizâmî-i Gencevî ve Molla Câmî'nin mesnevi tarzında eserleriyle Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden etkilenmiştir. Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr*'ı, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si, Muhyî'nin *İbtidânâme Tercümesi*, Pîr Muhammed'in *Tarikatnâme*'si, Elvân-ı Şîrâzî'nin *Tercüme-i Gülşen-i Râz*'ı, Ârif'in *Mürşidü'l-ubbâd* ile *Nüşa-i Âlem*'i, Ahmed Hayâlî'nin *Ravzatü'l-envâr*'ı, Şemseddin Sivâsî'nin *Gülşen-âbâd*'ı ve Süleyman Zâtî Efendi'nin *Sevânihu'n-nevâdir*'i bunlar arasında sayılabilir. Mesnevilerde tevhid, seyrü sülûk, nefis terbiyesi, din ve tarikat büyüklerinin hayat hikâyeleri, ilâhî aşk, cezbe, vuslat vb. konular işlenmiştir. 4. Murabba. Murabbalar daha çok dinî ve didaktiktir. Niyâzî-i Mısırî, Sun'ullah Gaybî, Abdülâhad Nûri, Biçâre, Bolulu Himmet, Mustafa Mânevî, Sezâi-yi Gülşenî gibi tekke şairlerinin divanlarında murabba şeklinde çeşitli şiirler mevcuttur. 5. Rubâî. Halk şiirinin dördlük-mânilerine benzer. Genellikle hakîm, filozof ve sûfî şairlerin bir düşünceyi, felsefî bir görüşü, bir tasavvuf heyecanını dört mısralık nazım kalıbı içinde söylemek için başvurdukları nazım biçimidir. Tekke şairleri arasında rubâî pek kullanılmamıştır. Lâmekânî Hüseyin Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı gibi tekke şairlerinin divanlarında rubâî nazım şekliyle yazılmış şiirler bulunmaktadır. 6. Koşma. Tekke edebiyatında heceyle yazılan ilâhiler (nefes, nutuk) koşma nazım şekliyledir. Devriyeler de koşma ile yazılabilir. Yûnus Emre'nin ilâhilerinin musammat gazel değil koşma tarzında yazıldığını ileri sürenler varsa da bu doğru değildir. Daha sonraki tekke şairleri heceyle yazdıkları şiirlerde en çok koşma nazım biçimine yer vermiştir. 7. Mânî. Hatâî, Muhiddin Abdal, Lala Sultan, Kâsımî gibi tekke şairleri tarafından kullanılmıştır. Tekke şairleri yazdıkları mânîlerin ilk mısralarında adlarını

TEKKE EDEBİYATI

veya mahlaslarını verirler. Tekke edebiyatında terkibend, terciibend, müstezad, kıta, tuyuğ, nazım, beyit, muhammes, müseddes, müsemmen, muşşer gibi divan edebiyatından alınmış nazım şekilleriyle de şiirler yazılmıştır.

Dil ve Anlatım. Tekke şiirinde divan şiirinin sanatlı ve ağır dili kullanılmadığı gibi halk şairlerinin mahallî diline de yer verilmemiştir. Tekke edebiyatına dair eserlerde başta tasavvuf terimleri olmak üzere çeşitli atasözleri ve deyimlere, mahallî kelimelere rastlanır ve genellikle telkin edici bir üslûp kullanılır. Bu edebiyatın dili bazan halk edebiyatına, bazan divan edebiyatına yaklaşmaktadır. Şairler Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden örnekler de verir. Dede Ömer Rüşenî gibi divan şiiri geleneğinden ayrılıp tasavvuf yoluna girmekle birlikte bu gelenekten bütünüyle uzaklaşmayan şairler yanında Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi ve Sun'ullah Gaybî gibi anlaşılması güç tasavvufî konuları sade bir Türkçe ile ifade eden şairler de vardır. Tekke edebiyatı bünyesinde divan edebiyatını, âşık ve halk edebiyatlarını benimsemiş şairler bulunduğundan bu edebiyatın vezin, nazım şekilleri ve mecaz, teşbih, istiare gibi sanatlar bakımından kendine özgü bir alanı yoktur (Kurnaz, *İlmî Araştırmalar*, sy. 10 [2000], s. 165-168). Mutasavvıf şairler şiiri tecellî-i ilâhî olarak görmüş ve kendilerine özgü sembolik bir dil geliştirmiştir. Tekke şairleri öğüt vermeye başlamadan önce dikkat çekmek için çeşitli hitap unsurları da kullanmıştır. Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Pîr Sultan bu hitap tarzına sıkça başvurmuştur. Tekke edebiyatında kullanılan bir başka tarz doğrudan anlatımdır. Bu edebiyatın mensupları anlatacakları konuyla ilgili çeşitli sorular sorar ve bunları yine kendileri cevaplandırır. Yûnus Emre, Âşık Yûnus, Kaygusuz Abdal, Niyâzî-i Mısırî gibi mutasavvıflar sorulu-cevaplı yöneme başvuran şairlerdendir. Tekke edebiyatında devriye, menâkıbnâme, velâyetnâme, gazavatnâme türü eserlerde tahkiye üslûbu kullanılırken tabiat, evren, âhîret, cennet, cehen-

nem gibi konularda tasvir yoluna başvurulmuştur. Öte yandan tekke şiirinde edebî sanatlar da kullanılmış, ancak hiçbir zaman tasannua düşülmemiştir. Mutasavvıf şairlerin şiirleri mecaz, teşbih ve istiarelerle doludur. Başta âyet ve hadisler olmak üzere çeşitli kıssalara ve olaylara telmihler yapılmıştır. Bu arada tekrar ve ihtibaslarla da yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkiretü's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 119, 121-122; *Sunullâh-i Gaybî Divânı* (haz. Bilal Kemikli), İstanbul 2000, s. 79-94; Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire* (haz. Pervin Çapan), Ankara 2005, s. 464; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1984, s. 341-357, ayrıca bk. tür.yer.; Sadettin Nüzhet [Er-gün], *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930; İsmail Habîp [Sevük], *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 222-232; Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul 1963; a.mlf., "Halk Edebiyatımızda Zümre Edebiyatları", *TDL*, XIX/205-210 (1969), s. 357-423; Hikmet Dizdaroğlu, *Halk Şiirinde Türler*, Ankara 1969, s. 61, 85; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I, 42-45, 92-97, 126, 216, 276-281, 285; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı I: İnceleme*, Ankara 1990, s. 47-73; a.mlf. – Cemâl Kurnaz, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara 2001; a.mlf., *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997, s. 19-22; a.mlf., "Bütün Şairler Büyük Tek Bir Şiiri Oluşturmak İçin Faaliyet Göstermişlerdir", *İlmî Araştırmalar*, sy. 10, İstanbul 2000, s. 165-168; Ali Canip Yöntem, "Divan Edebiyatının Bir Cephesi", *Hayat*, nr. 6, 6 Kânunusâni 1927, s. 103-104'ten naklen, *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri* (haz. Ahmet Sevgi – Mustafa Özcan), İstanbul 1996, s. 9; Ahmet Talât Onay, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1996, s. 218-219, 225, 246, 249; a.mlf., *Türk Şiirlerinin Vezni* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1996, s. 52; Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanı*, Ankara 1998, s. XCV-CXII; Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*, Ankara 1998, s. 341-370; Suat Batur, *Açıklamalı-Örneklî Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1998, s. 267-284; Rıza Tevfik'in *Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman), Ankara 2001, s. 482; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Ankara 2002; a.mlf., *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Metin Tahlilleri*, İstanbul 2010; Ömür Ceylan, "Tasavvufî Edebiyat", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Ankara 2004, IV, 159-

195; Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 61-88; Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara 2006; Bahar Akpınar, "Tasavvufî Halk Şiiri", *Türk Edebiyatı Tarihi* (haz. Talât Sait Halman v.dğr.), Ankara 2006, I, 630-660; Azmi Bilgin, "Cumhuriyet Döneminde Saray, Halk ve Tekke Edebiyatı Ayrımı", *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar II*, İstanbul 2008, s. 40-57; a.mlf., "Osmanlı Şiir Geleneğinde Türk Tasavvuf Şiirinin Yeri", *TDEAD*, XXXI (2004), s. 17-24; a.mlf., "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmî Araştırmalar*, sy. 1, İstanbul 1995, s. 61-82; a.mlf., "Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, V/10, İstanbul 2007, s. 331-352; a.mlf., "Osmanlılar [Tekke Şiiri]", *DİA*, XXXIII, 559-562; Fatih M. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara 2010, s. 348-353; Bilge Seyidoğlu, "Halk Şiirinde Tasavvuf", *TDEAD*, sy. 2 (1983), s. 134-147; Yakup Şafak, "Tasavvufî Şiirde Mecazî Anlatım", *Yedi İklim*, VIII/59, İstanbul 1995, s. 10-14; Kemal Yavuz, "Edebiyatımızda Gezen Nefesler", *Tarih ve Medeniyet*, sy. 61, İstanbul 1999, s. 40-43.

A. AZMİ BİLGİN

TEKKE MÜSİKİSİ

**Türk dinî mûsikisinin
tekkelerde icra edilen kısmı.**

Bir mûsiki tarzı olarak ele alınıp gelişmesi daha çok Osmanlı kültür ve medeniyeti çerçevesinde şekillenen Türk dinî mûsikisi cami ve tekke mûsikisi diye iki bölümde incelenmiştir. Son zamanlarda "tasavvuf mûsikisi" olarak da ifade edilen tekke mûsikisi, "cehrî zikir yapan tarikatların zikirleri esnasında daha çok ritme dayalı, bazan bir veya birkaç enstrümanın iştirakiyle ortaya çıkan mûsiki" şeklinde tarif edilebilir. Tekke mûsikisi formları genelde Mevlevî âyini, ilâhî, mersiye, durak, şugul, nefes biçiminde sıralanabilirse de dinî mûsikide cami ve tekke mûsikisi sınıflandırılması çerçevesinde her iki bölümde yer alan formların kesin sınırlarla ayrılmadığını, bazı formlarının iki mûsiki şubesinde de ortak icra edildiğini belirtmek gerekir. Bu durumda her ne kadar tekkedeki ağırlığı daha fazla ise de ayrıca camide icra edilen ilâhî formu başta olmak üzere mevlid, mi'râciyye, na't, kaside, tevşih ve mersiye gibi formlar hem camide hem tekkede kullanılmıştır. Meselâ tekkelerde zikir esnasında zâkirler tarafından okunan zikir ilâhisi veya usul ilâhileriyle zikir dışında topluca okunan cumhur ilâhilerinin yanı sıra camide teravih namazı sırasında okunan ramazan ilâhileri, muharrem ayında hem tekkelerde hem camilerde okunan mersiyeler bu ortak icralardan bazılarıdır.

Bir mevlevî
âyininde
mutrip
heyeti